

В.І. МЕЛЬНИК

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

ПЕРШИЙ ПРОФЕСОР ПРИРОДНИЧОЇ ІСТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ (до 250-річчя з дня народження Францішека Шейдта)

Розглянуто життєвий шлях та наукові досягнення польського фізика, хіміка і ботаніка Францішека Шейдта (1759–1807). Висвітлено педагогічну та наукову діяльність професора Шейдта у Волинській гімназії.

У 2009 р. виповнюється 250 років з дня народження першого професора природничої історії Волинської гімназії Францішека Шейдта, який започаткував ботанічну науку та освіту в цьому знаменитому навчальному закладі. Він народився 2 квітня 1759 р. у Кракові в сім'ї заможного міщанина. Одержав хорошу домашню та гімназійну освіту. Володів латинською, французькою та німецькою мовами [4, 9].

Францішек Шейдт закінчив філософський факультет Ягелонського університету в Кракові в 1779 р., одержавши науковий ступінь доктора філософії. Після закінчення університету він займався педагогічною діяльністю. В 1780–1783 рр. викладав фізику та хімію у воеводській школі м. Люблін, в 1783–1785 рр. — природничу історію в гімназії Святої Анни в Кракові. Своє захоплення фізикою він передавав учням. Його демонстрації фізичних дослідів приваблювали не лише молодь, а й дорослих [4].

Двадцять років свого життя Ф. Шейдт присвятив педагогічній та науковій діяльності в Ягелонському університеті. З 1785 по 1790 рр. він — віце-професор кафедри хімії, з 1790 р. — завідувач кафедри природничої історії та хімії. Це був час великих реформ, які проводив ректор Краківського університету видатний політичний діяч, філософ та педагог Гуго Коллонтай,

який підтримував молодого перспективного професора. Разом з найвидатнішим польським хіміком того часу — Яном Яскевичем Шейдт організував хімічний кабінет, комплектував збори кабінету природничої історії [3, 10]. Шейдт займався запуском повітряних куль. Його першою науковою працею був "Опис дослідів з повітряними кулями", опублікований у 1784 р. [4, 9].

Ф. Шейдт вивчав електричні явища в земних тілах та в атмосфері і в 1786 р. опублікував монографію "Про електричні явища в земних тілах та в атмосфері". Відомі також неопубліковані його праці "Про природу", "Металургія", "Про хімічний розклад рослин". Шейдт був добре ознайомлений з найновішими досягненнями хімічної науки за кордоном і був їх палким пропагандистом у Польщі, особливо теорії горіння тіл Лавуазьє. Він написав підручник "Курс елементарної хімії та природничої історії".

В. Шафер пише [8], що, хоча Шейдт і був тривалий час директором університетського ботанічного саду, однак як учений займався переважно хімією та фізикою. Про його наукову діяльність як ботаніка відомо дуже мало. Як директор ботанічного саду, він розширив його площу, довів колекцію рослин до 3000 видів. Поповнював колекцію за рахунок насіння та саджанців, привезених з ботанічного саду Ізабелли Чарториської в Пулавах, з подорожей до Австрії,

Франції та Росії, з ботанічних екскурсій зі студентами до Карпат [3]. Він турбувався про надходження інвестицій на розвиток ботанічного саду, вперше в Польщі організував вирощування бананів у закритому ґрунті. Шейдт проводив ботанічні дослідження в Карпатах, визначав рослини, зібрані С. Сташцем у Татрах, двічі відвідував Відень (у 1787 та 1788–1789 рр.) для ознайомлення з колекціями ботанічного саду.

Ф. Шейдт був учасником повстання Т. Костюшка. Під час германізації Краківського університету в 1803 р. він був усунений австрійською владою від роботи в університеті. В 1805 р. за пропозицією Т. Чацького Шейдт переїхав до Кременця і обійняв посаду професора природничої історії у Волинській гімназії. Він викладав хімію, мінералогію, ботаніку та зоологію. Того ж року він розробив програму з природничої історії, яка включала вивчення мінералогії та хімії взимку і ботаніки восени та влітку на першому курсі та зоології взимку і ботаніки восени та влітку — на другому. Вивчення ботаніки у весняно-літній період було не випадковим, оскільки Шейдт надавав великого значення безпосередньому ознайомленню з рослинами під час екскурсій у природу, а в майбутньому планував замінити ці екскурсії заняттями в ботанічному саду, який на час складання навчальної програми був ще в стадії формування і не міг виконувати дидактичні функції [6].

Курс ботаніки, згідно з програмою Шейдта, складався з фізіології рослин, ботанічної термінології та огляду рослинного світу за системою Карла Ліннея. За цією програмою Шейдт читав лекції у Волинській гімназії протягом двох навчальних років (1805–1807) [1].

Поряд із викладанням ботаніки Францішек Шейдт планував зайнятися вивченням флори Волині. Про це свідчить угода з художником В. Родановським, який мав супроводжувати вченого в його наукових подорожах з метою "створення флори Волині", а також відозва Т. Чацького до громадян

та урядовців Волині щодо сприяння професору Шейдту в його флористичних дослідженнях. Однак не відомо, чи були ці плани реалізовані, оскільки в доробку Шейдта не має ботанічних праць. У деяких польських джерелах [9] згадується, що у відділі рукописів Національного музею у Відні зберігається 10-томний переплетений гербарій Шейдта. Однак під час моєї подорожі до Австрії в 2005 р., ні у відділі рукописів, ні в гербарії Національного природничого музею у Відні, ні в Австрійській національній бібліотеці мені не вдалося знайти цей гербарій [1].

У 1806 р. для роботи над проектом ботанічного саду Волинської гімназії та його втілення в життя було запрошено відомого на Волині ірландського ландшафтного архітектора Діонісія Мак-Клера (Міклера) (1762–1853), який постійно консультувався з професором Шейдтом. Безперечно, двадцятирічний досвід керівництва Краківським ботанічним садом став у пригоді при будівництві Кременецького ботанічного саду.

Професор Шейдт був володарем однієї з найкращих для свого часу природничо-наукових бібліотек, до складу якої входило 336 книг у 943 томах з фізики, хімії, мінералогії, зоології та ботаніки. Ботанічна частина книгозбірні складалася з 67 книг з фізіології, флористики та систематики рослин, включаючи прижиттєві видання праць Карла Ліннея. Перед самою смертю в серпні 1807 р. вчений продав бібліотеку Волинській гімназії, і вона стала науковою основою для вивчення природничих дисциплін у гімназії [5, 7]. У відділі рукописів Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського зберігся список книг Шейдта з автографами Ф. Шейдта та Т. Чацького (фонд І. 6433-6466).

Після смерті Ф. Шейдта на вакантне місце професора природничої історії Волинської гімназії було запрошено молодого, згодом знаменитого ботаніка Віллібальда Сюїберта Йозефа Готліба Бессера (1784–1842), який у вступі до першого каталогу рослин ботанічного саду в Кременці напи-

сав, що смерть професора Ф. Шейдта, видатного вченого, якого оплакують численні друзі, призупинила розвиток ботанічної науки [2]. В. Бессер і А. Андржейовський, який був учнем професора Шейдта у Волинській гімназії, гідно продовжили його справу.

Під час святкування 200-річчя Кременецького ботанічного саду в 2007 р. на його території на честь Францішека Шейдта було посаджено пам'ятне дерево. Варто було б відкрити пам'ятну дошку на будинку, який був спеціально побудований для вченого неподалік ботанічного саду і який зберігся до наших днів.

1. Мельник В.І. Сад волинських Афін. Ботанічна наука та освіта у Волинській гімназії — Кременецькому ліцеї (1806–1832). — Київ: Фітосоціоцентр, 2008. — 28 с.

2. Besser V. Catalogue des Plantes du Jardin Botanique de Krzemieniec en Volhynie. — Krzemieniec, 1810. — 88 p.

3. Chamsowna M. Uniwersytet Jagiellonski w dobie komisji educacji narodowej. Szkoła główna koronna w okresie wizyty i rectoratu Hugonna Kollataja 1777–1786. — Wrocław-Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1957. — 386 S.

4. Creppe M. Wereszczyca H. Scheidt Franciszek // Polski Słownik Biograficzny. — Warszawa; Kraków, 1994. — Z. 146. — S. 437–438.

5. Grębecka M. Księgozbiór Franciszka Scheidta // Materiały konferencji i sympozjów 50 Zjazdu PTB. — Kraków, 1995. — S. 127.

6. Grębecka M. Wilno –Krzemieniec. Botaniczna szkoła naukowa (1781–1841). — Warszawa: Wyd-wo Retro-Art, 1998. — 288 s.

7. Grębecka M. Księgozbiór Franciszka Scheidta (1759–1807) // Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, 2003. — 48, № 3–4. — S. 79–93.

8. Szafer W. Zarys historii botaniki w Krakowie na tle sześciu wieków Uniwersytetu Jagiellońskiego. — Kraków, 1964. — 170 s.

9. Turczyńska E. Scheidt Franciszek (1759–1807) // Słownik biologów polskich. — Warszawa: PWN, 1987. — S. 477.

10. Wojtaszek Z. Zarys historii katedr chemicznych U J (1.X.1783 — 31.VIII.1939). Obecne kierunki rozwojowe // Studia z dziejów katedr wydziału matematyki, fizyki, chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego. — Kraków: Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1964. — S. 133–218.

Рекомендував до друку П.А. Мороз

В.І. Мельник

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

ПЕРВЫЙ ПРОФЕССОР ЕСТЕСТВЕННОЙ
ИСТОРИИ ВОЛЫНСКОЙ ГИМНАЗИИ
(к 250-летию со дня рождения Францишека
Шейдта)

Рассмотрены жизненный путь и научные достижения польского физика, химика и ботаника Францишека Шейдта (1759–1807). Освящена педагогическая и научная деятельность профессора Шейдта в Волынской гимназии.

V.I. Melnik

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

FIRST PROFESSOR OF NATURAL HISTORY
OF VOLHYNIAN GYMNASIUM
(for 250 anniversary of Franciszek Scheidt)

The history of life and scientific achievements of Polish physicist, chemist and botanist Franciszek Scheidt (1759–1807) are considered. Pedagogical and scientific activities of professor Scheidt in Wolhynian Gymnasium in Krzemieniec are eluminated.